

E számunk tartalmából

„1849 augusztusának végén az oroszországi Izmail erődjéből szigorú őrizet alatt egy magyar hadifogoly tisztet kísérnek Kijev felé. Az illető a lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski, címzetes honvéd százados, aki a brassói fellegvár tőrparancsnokaként adta meg magát az Erdélybe betörő orosz csapatoknak 1849. június 22-én. Hogy került az Orosz Birodalomba Szydłowski? Az oroszok mégis elhurcoltak volna magyar foglyokat? A moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár egy külön iratcsomót őriz róla, amely az orosz hadügy-minisztérium iratanyagában található. A 63 lapos dosszié, amelynek titkos minősítésű iratai a gondos adminisztrációnak köszönhetően végigkövetik hősünk oroszországi útját, nem csak azért értékes, mert egy Lengyelország felosztásával hazátlanná vált lengyel férfi kényszerválasztásokkal teli és ebben tipikusnak mondható sorsát villantja fel, hanem elsősorban azért, mert példáján keresztül bemutatja az orosz kormánynak és magának I. Miklós cárnak a hadifogoly-kérdésben képviselt álláspontját s az annak alapján lefolytatott eljárást.”

(*Rosonczy Ildikó: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből*)

„1849. október 6-án 12 honvéd tábornokot és 1 főtisztet végeztek ki Aradon. Az ítéletet két különböző helyszínen hajtották végre. Hajnalban elsőként a vértanúk közül négyet – Lázár ezredest, Dessewffy, Kiss és Schweidel tábornokokat – „kegyelemből” golyó által végeztek ki a vársánc tövében. A többieket, ezt követően a vártól távolabb eső, az előző napokban ösztetőkolt bitófákra akasztották fel. A mártírokat egytől egyik kivégzésük helyén hantolták el.

A korabeli visszaemlékezésekből és a vértanúk temetéséről szóló szakmunkákból meg tudhatjuk, hogy több tábornok holttestét az öröket lefizetve, titokban elszállították első nyughelyükről. [...]

Csupán az osztrák–magyar kiegyezést követően, 1867. október 6-án adódott először lehetőség arra, hogy a nép leróhassa kegyeletét a kivégzett tábornokok előtt. [...] Az eltelt nem egészen két évtized szigorú tiltásai eredményesnek bizonyultak, ugyanis ellentmondások jelentkeztek a kötél által halálra ítélt tábornokok kivégzésének helyét illetően. A visszaemlékezések bizonytalanságából fakadóan a vértanúk emlékére 1871-ben felavatott emlékkövet, majd az 1874-es és az 1884-es emlékművet is csupán a kivégzés vélt, de nem valós helyén helyezték el. [...] A kiegyezést követően a város vezetői, értelmiségei kísérletet tettek a vértanúk sírjainak feltárására és méltó végső búcsúztatásukra. A kezdeti kutatások során sikerült is megismerniük annak a hat tábornoknak a nyughelyét, akiknek holttesteit titokban elszállították, a többi sírt ellenben nem tudták beazonosítani. [...]

A magyar történelem egyik legkomolyabb hadisír kutatása az aradi tizenhármak nyughelyeinek megkeresése és feltárása volt, legalábbis a kutatás időtartalmát és hírértékét figyelembe véve. Igaz, már egy évszázada annak, hogy megtalálták a golyó által kivégzett tábornokok sírhelyét, mégis a több mint hat évtizedes kutatómunka és a nagyszabású ásatások tapasztalatait a modern hadisírkutató sem hagyhatja figyelmen kívül.”

(*Tóth Zsolt: Az aradi vértanúk sírjainak kutatása és feltárása*)

9 770017 654008 13001

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK * 126. ÉVF. * 2013. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * *

BUDAPEST

* * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established 1888

Editor in Chief Gábor Hausner
Managing Editor Katalin Mária Kincses
Editor Katalin Schubert

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály,
György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán,
János Varga J., László Veszprémy

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax (36 1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-44, Fax (36 1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
3000 HUF annually, 750 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et
du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef Gábor Hausner
Responsable éditorial Katalin Mária Kincses
Editorial Katalin Schubert

Comité éditorial

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály,
György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán,
János Varga J., László Veszprémy

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36 1)-325-16-00, Télécopie: (36 1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36 1)-325-16-44, Télécopie: (36 1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement
3000 HUF (annuel), 750 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr 1888

Chefredakteur Gábor Hausner
Verantwortlicher Redakteur
Katalin Mária Kincses
Redakteur Katalin Schubert

Redaktionskomitee

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály,
György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán,
János Varga J., László Veszprémy

Herausgegeben vom Institut und Museum für
Militärgeschichte des Ministeriums für
Landesverteidigung

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Ungarn
Postanschrift: Pf. 7, Budapest H-1250
Tel.: (36 1)-325-16-00, Fax: (36 1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Ungarn
Postanschrift: Pf. 7, Budapest H-1250
Tel.: (36 1)-325-16-44, Fax: (36 1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement
3000 HUF/Jahr, 750 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.
Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland

im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и
Музея Военной Истории

Год основания 1888

Главный редактор Габор Хаушнер
Ответственный редактор Каталин Мариа
Кинчеш
Редактор Каталин Шуберт

Редакционная коллегия

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона,
Атила Бонхардт, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Лоранд Домбради,
Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель),
Миклош Хорват, Дюла Кедвеш,
Вилмош Ковач, Ференц Ленкефи,
Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи,
Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Шандор Сакай,
Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан,
Янош Й. Варга, Ласло Веспреми

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4.
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36 1)-325-16-00, Факс: (36 1)-325-16-04

Редакция и Издательство

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4.
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36 1)-325-16-44, Факс: (36 1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке
На 1 год 3000, на 1 квартал 750 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2013. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor, az MTA doktora, ny. ezredes; *Balla Tibor*, PhD, alezredes, osztályvezető (Hadtörténelmi Intézet); *Kaló József*, PhD, egyetemi adjunktus (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem); *Kármán Gábor*, PhD, tudományos munkatárs (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, felelős szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Kökényesi Zsolt*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Kranzieritz Károly*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Mátyás Botond*, egyetemi hallgató (Pécsi Tudományegyetem); *Nánay Mihály*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Polgár Balázs*, régész-muzeológus (Hadtörténelmi Múzeum); *Rittling László*, PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem); *Rosonczy Ildikó*, szerkesztő (Magyar Napló); *Ságvári György*, kandidátus, ny. történész-muzeológus (Hadtörténelmi Múzeum); *Schmidtmayer Csaba*, gyűjteménykezelő (Kuny Domokos Múzeum, Tata); *Sípos Ferenc*; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Somogyi Gréta*, PhD, munkatárs (Hadtörténelmi Intézet); *Süli Attila*, PhD, százados, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Tóth Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet); *Tóth Zsolt*, tanácsos (Miniszterelnökség, Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság)

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*
Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 3000,- Ft, negyedévre 750,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (SZERK.)

FRIEDRICH DER GROSSE ALS LESER*(Akademie Verlag, Berlin, 2012. 231 o.)*

A közelmúltban összegző, a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazó tanulmánykötet jelent meg II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) porosz király (1740–1786) irodalmi műveltségéről, műveltségének forrásairól, szépírói, történetírói tevékenységéről, történetfelfogásáról, irodalmi látásmódjáról Brunhilde Wehinger és Günther Lottes összeállításában.

Előjáróban: mi is indokolja egy művelődéstörténeti, irodalomtörténeti kötet ismertetését egy hadtörténeti folyóiratban? Részben az a tény, hogy a XVIII. századi Európa egyik legnagyobb formátumú uralkodójáról van szó, aki egyben korának egyik legnagyobb hadvezére, legképzettebb katonája és legsikeresebb stratégája volt. Irodalmi, történelmi tárgyú műveken kívül államelméleti és hadtudományi művek sorát írta, melyek elméleti szinten és gyakorlati kézikönyvként használva kortársaira és követőire, európai gondolkodókra, államférfiakra, uralkodókra és nem utolsósorban hadvezérekre meghatározó hatást gyakoroltak.¹ Emellett figyelemre méltó az is – s talán ez a most megjelent tanulmánykötet egyik legnagyobb tanulsága –, hogy a Frigyes által kezdeményezett, vezetett háborúk szakaszolják, periodizálják a porosz uralkodó írói munkásságát, filozófiai gondolkodásmódjának, világlátásának alakulását és ennek vetületeként hadtudományi, államelméleti és történeti műveinek beállítottságát.

A szerkesztők maguk is a XVIII. századi európai irodalom- és művelődéstörténet neves szakemberei, elismert Nagy Frigyes-kutatók. Brunhilde Wehinger irodalomtörténész, a potsdami egyetem Általános és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének professzora, a romanisztika, germanisztika kiváló kutatója, aki Nagy Frigyes tevékenységéről már számos könyvet, tanulmányt publikált. Günther Lottes napjaink egyik legismertebb német művelődéstörténésze, jelenleg a potsdami egyetem Újkori Művelődéstörténeti Tanszékének vezetője, számos európai újkori művelődéstörténeti program koordinátora. A szerzőpárosnak nem ez az első közös Nagy Frigyes-kötete, 2007-ben állították össze műveinek francia–német kiadását 12 kötetben.²

A kötet bevezetőjét (*Einleitung*, 9–23. o.) Brunhilde Wehinger írta. Ebben mindjárt kifejti: változó sikerű hadjáratait (a hétéves háborúban, 1756–1763) követően Frigyes hatalmának megerősítésekképpen azonnal hozzálátott egy új, monumentális reprezentáció kialakításához, melynek kulcsa, leglátványosabb megnyilvánulása a potsdami Sanssouci-parkban lévő, politikai hatalmát az európai hatalmi színtéren reprezentáló, túldimenzionált új palota együttes (Neue Palais), amely szándéka szerint egy újfajta szellemiség, uralkodói magatartásforma szimbolikus tere volt egyben (10. o.). Az épület centrumában Frigyes könyvtára helyezkedett el, ahol a könyvespolcok rendjét egy tartószerkezeten a hadizsákmányként odakerült Apolló, Homérosz, Szókratész és az Ismeretlen Filozófus márvány mellszobra törte meg (17. o.). A téka Frigyes szándéka szerint az új uralkodói korszak mentalitását reprezentálta: a könyvbarát, s ennek köszönhetően kiemelkedő műveltséggel rendelkező államférfi, abszolút monarcha életterének legfontosabb színterét (11. o.). Így válik a könyvtár a hatalom centrumává, a műveltség pedig a hatalom legfőbb forrásává. Nagy Frigyes olvasmányélményeinek hatása pedig – ahogyan ez Voltaire-rel folytatott levelezéséből is kiderül – alapos feltáró munkával kimutathatók politikai gondolkodásmódjában és írásaiban, melynek árnyalt bemutatására vállalkoznak jelen kötet szerzői. Ugyanakkor mindez nem előzmények nélküli: Frigyesnek az említetten kívül több másik könyvtára is volt, mind reprezentatív, melyeket azonban nemcsak olvasóként, hanem szerzőként is használt már kora ifjúságától kezdve.

Günther Lottes a kultúr- és művelődéstörténet nagy korszakváltásainak folyamatát kutatja. A kötetben szereplő hangzatos című tanulmányában (*Fürst und Text. Die Leserevolution der*

¹ Legutóbb a legkiemelkedőbb XVIII. századi magyar katonatiszt-hadvezér, gróf Hadik András (1710–1790) műveltségének vizsgálatakor utaltam Nagy Frigyes hatására. *Kincses Katalin Mária: Hadik András műveltsége. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1077. o.

² Friedrich der Große – Werke in 12 Bänden. Hg. von Anne Baillot, Günther Lottes, Brunhilde Wehinger. Akademie Verlag, Berlin, 2007.

Aufklärung als Herausforderung der friedrizianischen Selbststilisierung, 25–41. o.) a XVIII. századi francia kultúra dominanciájának szemszögéből vizsgálja Frigyes tevékenységét. Az olvasóközönség nagy számú, mondhatni tömeges méretű megjelenésének folyamata (az olvasás forradalma, *Leserevolution*) szerinte a reformáció elterjedésével egyidejűleg indult, egészen a XVIII. századig zajlott, s e folyamat egyik utolsó jellegzetes és fontos figurájaként szemléli a porosz uralkodót. Frigyes tudatosan saját, egyedi uralkodói stílust alakított ki magának (*Selbststilisierung*) intellektuális értelemben, ami nem véletlenszerű és öncélú tevékenység volt – elsősorban francia műveltség megszerzésével a klasszikuson kívül –, hanem saját politikai, abszolutista reprezentációját szolgálta. Megalkotta a filozófus király (*roi-philosophe*) modelljét, amely egy összetett figura volt. Intellektusával igyekezett igazolni, legitimizálni hódító törekvéseit.

Michael Knobloch potsdami kutató a történetíró Nagy Frigyes munkásságát vizsgálja tanulmányában („*Handlanger der Geschichtsschreibung*” *Friedrich II. als Rezipient historischer Werke zur brandenburgischen Geschichte*, 43–70. o.). Feltárja Frigyes Brandenburgi uralkodóházról írt monográfiájának (*Mémoires pour servir l’histoire de Brandebourg, 1751*) forrásait, azokat az elsősorban XVI–XVII. századi történeti műveket és krónikákat, melyek alapján saját történeti művét összeállította. Ezt követően pontról pontra rekonstruálja a mű megírásának folyamatát. Ebben kimutatja, hogy Frigyes külön könyvtárosokat fogadott fel, akikkel összegyűjtette mindazon krónikákat, előzményként felhasználható műveket, melyből sajátját megírhatta, kiemelve azt a négy-öt szerzőt, akikre a leginkább támaszkodott. A forrásmunkák azonosítása után tanulmányának függelékében felsorolja mindazon műveket (23 db), melyeket Nagy Frigyes felhasznált.

Jörg Ubert, jelenleg az Université de Bretagne Sud munkatársa, Poroszország XVII–XIX. századi köztörténete és a francia–porosz intézményközi és kulturális kapcsolatok kutatója. A tanulmánykötetben közzétett írása nem új keletű kérdést tárgyal: Frigyes olvasmányélményeit a hétéves háború idején (*Friedrichs Lektüren während des Siebenjährigen Krieges*, 73–98. o.). Nagy Frigyesnek volt egy útikönyvtára, melynek létezése már eddig is tudott volt magánlevelezéséből és naplófeljegyzéseiből. Jörg Ubert most – elsőként a kutatók közt – az útikönyvtár teljes rekonstrukciójára vállalkozott, ezen források szisztematikus számbavétele alapján. Megállapítja, hogy a könyvtár 84 művet tartalmazott, s ezek közül 71-et beazonosított, vagyis pontosan megfelejtette a feljegyzések, levélrészletek alapján, hogy melyek ezek, valamint, hogy az uralkodó a hadjáratok alatt pontosan mit és mikor olvasott. Feltárja, mely kiadásokról van szó, s azt is megtudjuk, hogy Frigyes ezeket milyen kommentárokkal, megjegyzésekkel látta el, esetleg mi volt a véleménye róluk, mit tanult belőlük, s milyen hatást tettek rá. Megállapítja, hogy a 84 műből – melyek között csak kettő német nyelvű, a többi francia – 19 kortárs filozófiai mű volt (főleg ókori filozófusok XVIII. századi kommentárokkal és Voltaire), 26 pedig drámai mű (a legnagyobb számban Racine munkái). Sajnos az elemzés itt megáll, de mivel a tanulmány végén egy összefoglaló táblázat található az útikönyvtár kötetéről, megállapítható, hogy Nagy Frigyes könyvtára öt könyvet tartalmazott a hadtudomány témaköréből, egy-két kortárs gondolkodó művét (pl. John Locke, David Hume), az összes többi kötet pedig szépirodalmi volt. Vagyis a könyvtár elsősorban valamiféle művelődést, feltöltődést szolgálhatott a hadjáratok során, a harctéri eseményekkel párhuzamosan a porosz király szépirodalmat és filozófiai munkákat olvasott folyamatosan.

Nagy Frigyes ugyanakkor a hétéves háború alatt anyagot is gyűjtött egy francia nyelvű történeti-hadtudományi munkához, melynek a *Histoire de la Guerre de Sept Ans* címet adta. A kéziratban maradt műre eddig a kutatás nem fordított kellő figyelmet, Frigyes nyomtatásban napvilágot látott művei inkább érdekelték a kutatókat – különösen az ugyanebben a témában kiadott *Geschichte des Siebenjährigen Krieges* (A hétéves háború története), ami ugyanazt a megnevezést kapta, de németül készült –, pedig már 1888-ban Kasselban publikálta azt Theodor Vilmar. Mindezt Sven Externbrink történészprofesszor tanulmányából (*Der Feldherr als Historiker Friedrich der Große und die Histoire de la Guerre de Sept Ans*, 99–120. o.) tudhatjuk meg, aki a heidelbergi Karl Ruprecht Eygetem tanára, s akinek fő kutatási területe éppen e háború története. Externbrink professzort az izgatta a leginkább, hogy mi vitte rá Nagy Frigyes arra, hogy a háborúról két nyelven két különböző, azonos című művet írjon, de eltérő tartalommal. Megállapítja: a német munkától eltérően a franciában hangsúlyosak a filozófiai, történetfilozófiai elemek. Ugyanakkor mindkét mű Frigyes hódító törekvéseinek legitimizálását célozta. Az eltérő tartalom oka az eltérő olvasóközönség.

A német nyelvű munka a kortárs német politikusoknak, katonáknak s a németajkú közvéleménynek szól, elsősorban az eseményeket mondja el, stratégiáról, taktikáról szól. A francia ugyanakkor a művelt – franciául értő – uralkodóknak, európai értelmiségieknek, filozófusoknak, művészeknek. A professzor egyetlen, de döntő eseményt ragad ki a francia műből, illetve a háború menetéből, Frigyes első veszített csatáját, a 13 000 porosz és 9 000 osztrák katona halálát hozó kolini csatát. Megállapítja, hogy Nagy Frigyes e témában a hatalmas emberáldozatról és a vereség tényéről, vagyis a gyakorlati tényekről, kérdésekről feltűnően tereli az olvasó figyelmét – amennyiben egyszerűen a kérdést elintézi azzal, hogy egyrészt a poroszok kényszerhelyzetben voltak (104. o.), valamint ő maga cselekvésképtelen, beteg volt (119. o.) – a háború „művészete” felé, vagyis kijelenti, hogy ez a csata számára a háború teoretikai, történeti, hadtörténeti irodalmára és filozófiai tartamára irányította rá figyelmét és annak igazságos voltát bizonyította be számára. Externbrink szerint mindezzel az volt a célja, hogy a háború eredeti célját, majd folytatását a poroszok részéről jogosnak és szükségesnek tüntesse fel kortársai és az utókor számára. A szerző a továbbiakban felfejti azokat a klasszikus és kortárs forrásmunkákat, illetve felsorolja a szerzőket, akiknek írásait felhasználta, beépítette munkájába. Frigyes példázatok hosszú sorának felvonultatásával támasztja alá érvelését: amennyiben a kolini vereség után nem folytatja a háborút az osztrákok ellen, az a poroszok számára katasztrofális vereséget jelentett volna a háború egész kimenetelét tekintve. Ezért Frigyes, mint állítja, Kolin miatt személyes felelősséget érzett a háború folytatását illetően. A tanulmány nagyon hasznos a korszak hadtörténetét kutatók, illetve a téma iránt érdeklődők számára a tekintetben is, hogy gyakorlatilag egy teljes, napjainkig menő szakirodalmi összefoglalót kapunk a jegyzetapparátusban a háború történetéről.

A kötet további tanulmányai nem szorosan, de áttételesen mégis kapcsolódnak hadtörténeti kérdésekhez. Az irodalomtörténész Reinhart Meyer-Kalkus Nagy Frigyes Lucretius-recepcióját tárta fel („*Mein Freund Lukrez.*” Friedrichs „*XVIII. Epistel an den Marscahl von Keith: Über die leeren Schreckens des Todes und die Angst vor einem anderen Leben*”, 121–142. o.). A szerző Titus Lucretius Carus [Kr. e. 99 k. – 54 k.] római költő és filozófus *De rerum natura*, azaz a *Dolgok természetéről* című művének hatását, vagyis az epikureus életfilozófia megnyilvánulásait Frigyes levelezésében, naplóbejegyzéseiben, verseiben, esszéiben, de különösen egyik episztolájában (*Epistel an den Marschall von Keith*) vizsgálta. Ez az episztola ugyanakkor éppen a hétéves háború ideje alatt fogalmazódott és formálódott, ez alatt az idő alatt tanulmányozta behatóan a porosz uralkodó Lucretius filozófiáját, ahogyan a szerző ezt kimutatta. Anne Balliot, a berlini Humboldt Egyetem germanistája Nagy Frigyes további klasszikus-, Plátón és Arisztotelész-recepcióját vizsgálta, áttekintve Frigyes könyvtárkatalógusainak teljes sorozatát (*Platon- und Aristoteles-Rezeption bei Friedrich II.*, 143–157. o.). Legfontosabb megállapítása: az említett klasszikus filozófusok programszerűen végigkísérik Nagy Frigyes egész szellemi pályafutását; a porosz király XVIII. századi francia nyelvű kommentárokon keresztül ismerkedett meg tanításukkal, s e szerzők hatása Frigyes filozófiai gondolkodásán is túlmutat, hiszen felhasználja gondolataikat, szentenciáikat konkrét politikai programok, célkitűzések megalkotásánál is. Uwe Steiner, a berlini szabadegyetem professzora egy klasszikus frigyesi téma: Frigyes és Voltaire levelezésének, kapcsolatának induló epizódját, a 24 éves trónörökös és Voltaire 1736-ban történt kapcsolatfelvételt járja körül tanulmányában (*Eine Poetik in Briefen. Zur Rolle der Literatur Briefwechsel Friedrich des Großen mit Voltaire*, 159–184. o.). Hangsúlyozza, hogy Nagy Frigyes és Voltaire kapcsolatában a hétéves háború fordulatot hozott, melynek állomásai levelezésük alapján tovább vizsgálhatók. Babette Kaiser Kern, aki szintén a berlini szabadegyetem tanára és irodalmi, színház- és történeti kutatásokat végez, feltárta írásában Voltaire *Alzire* című drámájának hatását Frigyes *Montezuma* című politikai opera-librettójára (*Spiegelungen – Friedrich II., Montezuma [1755] und Voltaire*, 185–201. o.), mely szöveg, illetve mű Frigyes politikai propagandájának egyik művészi eszközökkel tolmácsolt, szuggesztív hatású szövege, amely azért érdemel figyelmet akár a korszak hadtörténetírásában is, mert a hétéves háború előestéjén, 1755-ben keletkezett, s egyértelműen annak politikai propagandáját volt hivatva kifejezni művészi eszközökkel és tolmácsolni szimbolikus formában. Végül Frigyes zenés udvari színházába látogatunk el Berlinbe, Claudia Terne jóvoltából (*Friedrich II. und das Berliner Hoftheater*, 203–226. o.). Frigyes maga is muzsikált, képzett fuvaljátékos volt, s mint láthattuk, operalibrettókat is írt. Apja, I. Frigyes Vilmos (1688–1740)

1713-ban reprezentációs célokkal létrehozott egy udvari színházat, melyet Nagy Frigyes kibővített drámai és zenés színházzá, ahol elsősorban kortárs francia szerzők darabjait franciául, francia színészekkel, a francia színházak mintájára adták elő. A hétéves háború tehát a színházi életben is fordulópontot hozott, ez alatt az időszak alatt a politikai témájú darabok addig nem látott nagy számban kerültek bemutatásra: mintegy 60 (!) szerző darabját mutatták be a francia színjátszás (komédiák, Molière és kortársai művei) mellett propagandisztikus célokkal.

Kincses Katalin Mária

CHARLES KECSKEMÉTI

LA HONGRIE DES HABSBOURG. TOME II DE 1790 À 1914

*(Préface de Sándor Csernus et Noël-Yves Tonnerre,
Presses Universitaires de Rennes Collection « Histoire », 2011. 405 o.)*

Nemrégiben egy francia tudományos tanácskozáson az egyik neves előadó viccesen megjegyezte: „Mint mindenki, a legutóbbi kötetemet én is a PUR-nál jelentettem meg.” A PUR, vagyis Presses Universitaires de Rennes valóban az egyik legdinamikusabb francia társadalomtudományi és referenciértékű történettudományi kiadónak nőtte ki magát, miközben a hagyományos és neves párizsi kiadók (Presses Universitaires de Paris-Sorbonne, Presses Universitaires de France) lényegesen visszaszorultak a tudományos könyvpiacra. A PUR egyik legbátrabb és magyar szempontból mindenképpen legfigyelemreméltóbb vállalkozása az a Magyarország története sorozat, melynek legújabb kötetét a neves franciarországi magyar történész, Kecskeméti Károly írta. A sorozat Kristó Gyula, Engel Pál és Kubinyi András által írt középkori kötetei után a kora újkori – vagy ahogyan az alsorozat címében jelzik „Habsburg-kori” – két újabb darabját a már nem először közösen publikáló Jean Bérenger és Kecskeméti Károly jegyezte. A magyar parlament története után a két szerző a mohácsi csatától az első világháborúig terjedő korszakot foglalta össze a magyar történelem iránt érdeklődő művelt francia nagyközönség számára. Jean Bérenger munkáját nem célok e recenzióban méltatni, ugyanakkor szeretném megjegyezni, hogy Kecskeméti Károly műve nemcsak kronológiai szempontból követi a neves francia professzor művét, hanem a szöveg belső logikai összefüggései és utalásai alapján is egyértelműen annak egyenesági folytatásának szánta azt, és folyamatosan hivatkozik is rá.

Kecskeméti Károly műve a magyar történelem 1790-től 1914-ig terjedő korszakát mutatja be, amely az egyébként sokoldalú szerző fő szakterülete, hiszen korábbi munkáinak jelentős része is erre a „hosszú XIX. századra” irányult. Az impozáns kötetet Kecskeméti Károly a Habsburg-kor iránti tisztelete jeléül a közelmúltban elhunyt Habsburg Ottó emlékének ajánlja. A bevezetőt a sorozat létrejöttében oroszlanrészt vállaló Csernus Sándor és Noël-Yves Tonnerre írta, kiemelve a korszak jelentőségét és a kompetens szerző érdemeit. A valódi történet a Szentkorona II. József halála utáni 1790-es Budára való átszállításának ünnepélyes jelenetével kezdődik, amely egyben II. Lipót trónralépésének és a magyarországi reformfolyamat nyitányának is tekinthető. A szerző nem titkolt szimpátiával mutatja be II. Lipót kétségkívül rövid, bár eseménydús uralkodását. A kevesbé ismert Habsburg uralkodó tevékenységének egyfajta újraértelmezését is kiolvashatjuk a szövegből, melynek alapján a „kalapos király” reformjainak átgondoltabb és toleránsabb politikáját megvalósítani kívánó uralkodó gondolatai jóval meghaladták a kor uralkodó eszméit. Jó példa erre, hogy II. Lipót toszkán nagyhercegként Európában egyedülálló módon szünteti meg a halálbüntetést. II. Lipót testvérénél ügyesebben látott hozzá a külpolitikai kérdésekhez is, sikeresen lezárva a szerencsétlen török háborút és meghiúsítva a magyar nemesség és a porosz uralkodó közeledési kísérleteit. A könyv egyik legizgalmasabb tézise a magyar reformfolyamatok ábrázolásában rejlik. A szerző szakítva a korábbi évtizedek során a reformkort bemutató uralkodó sémákkal, a reformfolyamatot kontinuitásában ábrázolja, és a magyar rendek, valamint a Habsburg uralkodók közötti kompromisszumok,

INHALT

STUDIEN	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Theatrum Europaeum: Die Ereignisse des Freiheitskampfes von Rákóczi auf dem europäischen Kulturschauplatz 3
GYÖRGY SÁGVÁRI	Karriereskizzen aus dem 18. Jahrhundert. Die Militärlaufbahn von Jean-Francois L'Huilier, Ferenc Forgách und Ferenc Dessöffy 23
TIBOR ÁCS	Beiträge zur Geschichte der ungarischen Militärakademie. Vom Entwurf bis zur Eröffnung (1790–1849) 73
MITTEILUNGEN	
FERENC SÍPOS	Die Pfandbriefe von Ferenc Rákóczi an polnische hohe Adelige, 1703 103
GÁBOR KÁRMÁN	Versuche zur Sicherung schwedischen Beistands für den Freiheitskampf von Ferenc II. Rákóczi 116
ZSOLT KÖKÉNYESI	„Werkstatt der Adelstugenden.“ Das Collegium Theresianum als Ritterakademie 134
IDIKÓ ROSONCZY	Die Geschichte der russischen Gefangenschaft eines Honved-Offiziers aus dem Jahre 1849 149
WERKSTATT	
BALÁZS POLGÁR – CSABA SCHMIDTMAYER	Die archäologischen Forschungen im Zusammenhang mit dem 1849 bei Gönyű vernichteten österreichischen, Rüstungsmaterial transportierenden Lastkahn 167
ILDIKÓ ROSONCZY	Die Akten der russischen Intervention von 1849 gegen den ungarischen Freiheitskampf. Bericht über Archivforschungen im Moskau 177
ZSOLT TÓTH	Suche und Erschließung der Gräber der Märtyrer von Arad 187
SOURCE QUELLENPUBLIKATIONEN	
LÁSZLÓ RITTLING	Die Denkschrift von Simon Forgách an Ferenc II. Rákóczi, 27. August 1705 205
GRÉTA SOMOGYI	Die Erinnerungen von Márton Bihary (?) an die Ereignisse des Jahres 1848–1849 im Komitat Zaránd und in Zalatna (Kleinschlatten) 220
ATTILA SÜLI	Die Akten des Landeskommisars mit Vollmachten, Ödön Beöthy (19. Dezember 1848 – 31. Januar 1849) 230
RUNDSCHAU	
ZOLTÁN PÉTER BAGI – ADRIENN HORVÁTH (HRSG.)	Mosaiksteine aus der Geschichte des Königreichs Ungarn im 16–17. Jahrhundert. (<i>László Rittling</i>) 259
FERENC TÓTH	Correspondance diplomatique rééative a la guerre d'indépendance du prince Francois II Rákóczi (1703–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 262

BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (HRSG.)	Friedrich der Große als Leser (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	265
CHARLES KECSKEMÉTI	La Hongrie des Habsbourg. Tome II de 1790 à 1914 (<i>Ferenc Tóth</i>)	268
DAVID R. STARBUCK	Excavating the Sutlers' House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Balázs Polgár</i>)	270
TAMÁS CSIKÁNY – PÉTER EÖTVÖS – BALÁZS NÉMETH	Die Handfeuerwaffen des Freiheitskampfes 1848–1849 (<i>Károly Kranzieritz</i>)	272
GYULA HOCHBAUER	Ich brachte Kossuth einen Brief. Das Erbe von 1848 in der Umgebung von Brassó (<i>Gréta Somogyi</i>)	274
GYULA KEDVES (HRSG.)	Reliquienmuseum von Arad. Sammlungskatalog I–II. (<i>Gréta Somogyi</i>)	277
RÓBERT HERMANN	Urkundensammlung. Ausgewählte Schriften und Dokumente. Urkundensammlung aus der Materialsammlung des Reliquienmuseums von Arad (1836–1892). Die Dokumente der Zeit des Reformzeitalters, der Revolution, des Freiheitskampfes, der Vergeltung, der Emigration und des Ausgleichs (<i>József Solymosi</i>)	278
LUCA GORGOLINI	I dannati dell' Asinara. L' odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale (<i>Tibor Balla</i>)	280
LÁSZLÓ GULYÁS	Die Außenpolitik der Horthy-Ära 1. Die ersten Jahre (1919–1924) (<i>Mihály Nánay</i>)	282
MIKLÓS SZABÓ M. – ANTAL OROSZI	Die Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós 1990–1996 (<i>József Kaló</i>)	284
	CHRONIK	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Die historiografischen Fragen der Militärgeschichte Ungarns. Werkstattkonferenz im Institut und Museum für Militärgeschichte, 13. November 2012.	287
	BIBLIOGRAFIE	
BOTOND MÁTYÁS	Ausgewähltes Verzeichnis der in den Jahren 2011–2012 in Ungarn erschienenen militärgeschichtlichen Publikationen	293